

TÓTH VALÉRIA

**Szemponatok a középkori források
személynévi adatainak értékeléséhez¹**

Personal names found in medieval documents are used as data by several disciplines, especially the historically oriented ones: they are used for research in linguistics, history, historical geography, archaeology etc. The large number of personal names in charters no doubt constitute an immensely valuable source material and can be used to settle many questions in the fields listed above. But it is also clear that researchers have burdened this set of data beyond necessity. The goal of this paper is to make it clear for what research issues personal names can be sensibly used and what are those issues (partly linguistic, partly historical), for which the usefulness of these data is very limited.

Keywords: historical onomastics, ethnic reconstruction, reliability of sources.

1. A tulajdonnevek a magyar nyelv és tágabban a magyarság korai történetének legfontosabb forrásai közé tartoznak. És noha a szakirodalom hagyományosan jelentős különbségről beszél a két legfontosabb tulajdonnévfajta, a helynevek és a személynevek általános forrásértéke között,² az minden kétségen felül áll, hogy a személynevek vallatóra fogását az ómagyar kor, s azon belül különösen az Árpád-kor vonatkozásában sem a nyelvészet, sem más történeti tárgyú diszciplína (főképpen a településtörténet, művelődés- és kultusztörténet, néprajz stb.) nem kerülheti meg. E kérdésben nagy a felelőssége a nyelvtudománynak, hiszen a korai személynevek tanúságtétele és az ebből levont, főként történettudományi következtetések könnyen tévutakra vezethetnek, aminek „szigorú módszerbeli igényesség-

---

¹ A publikáció az OTKA K 100580 számú pályázat és az MTA-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében jött létre.

² Ez az eltérés részben a személynevek rövidebb (valójában a névviselőhöz kötött) élettartamával áll összefüggésben, másrészt pedig azzal, hogy e névfajta elemei és egész rendszere nagyobb mértékben, erőteljesebben ki van téve a nyelven kívüli tényezők hatásának: a személynévrendszer módosulását igen gyakran külsődleges (kulturális-társadalmi) körülmények irányítják. A személynevek megfejtésének fokozottabb nehézségei ugyancsak hozzájárulnak a két tulajdonnév-kategória eltérő felhasználási lehetőségeihez (l. mindehhez Hoffmann 2009: 21, illetve 1996).

gel” lehet csak gátat szabni (Benkő 1998b: 157). A korai nyelvemlékekben fennmaradt, filológiailag konkrétan megragadható személynevek (és persze helynevek) csak akkor kapcsolhatók be eredményesen a magyarság korai történetének vizsgálatába, ha e nevek helyzete nyelvészeti-névtani tekintetben megnyugtatóan tisztázva van, vagyis ha interpretációjuk „nem odavetett ötletekre, dogmaként továbbhurcolt, kritikailag számottevően sohasem revidelált, elavult nézetekre alapul, hanem (...) a történeti nyelvtudomány mai szintjének filológiailag, módszerbelileg, szemléletileg megfelelő elemzés, tüzetes szövegvizsgálat szűrőjén megy át” (Benkő 1995: 402).

A nyelvi és más, történeti következtetésekhez fogódzót nyújtó személyneveket a legközvetlenebb „lelőhelyükről”, az írott forrásokból merítik a kutatók. E forrásokat és a bennük rejlő személynévanyagot tanulmányozva ugyanakkor az a kérdés fogalmazódik meg bennünk, hogy vajon minden tekintetben elbírja-e azt a terhet ez a nyelvi elemcsoport, amit a különböző szakmák képviselői (elsősorban a nyelvészek és a történészek) lényegében évszázada halmoznak rájuk. Másképpen fogalmazva: valóban vallanak-e mindarról a források személynévi adatai, amit a szakirodalom megállapításai, sőt olykor „dogmává” merevedő tételei sugallnak, vagy érdemes a nevek és egyúttal a források tanúságát a megszokottnál nagyobb mértéktartással, szigorúbb módszertani elvek alkalmazásával kezelni? A következőkben annak igyekszik utánajárni, hogy mely kérdésekre kaphatunk közvetlenül válaszokat a nyelvtörténeti források személynévi adatai által, és melyek azok, amelyek – bár alapvető problémákat érintenek – pusztán a források személyjelölő szerkezetei révén nemigen válaszolhatók meg.

A személyjelölő szerkezet kifejezés használatát a személynév mellett az indokolja, hogy az írásbeliségben, a források szövegében igen gyakran különféle latin szerkezetek szolgálnak a személyek megjelölésére (ezeket tekintem személyjelölő szerkezeteknek),³ amelyekben aztán magyar nyelvű tulajdonnevek: személynevek (egyénevek, nemzetségnevek) és helynevek is előfordulnak. Megítélésem szerint a latin szerkezet és a benne lévő magyar névforma között a terminushasználatban is célszerű különbséget tenni. Konkrét példával illusztrálva ez tehát azt jelenti, hogy az 1300. évi oklevélből származó *Michaele filio Nycolai de Zoluna de genere Vrusur* (ÁÚO 12: 664, Gy 1: 803, ÁSz 784) személyjelölő szerkezetben a *Michael*, a *Nicolaus*, az *Vrusur* személynevek (az utóbbi nemzetségnév), illetőleg a *Zoluna* helynévi elem fordul elő, de az egész szerkezetről mint valami-féle névről semmiképpen sem beszélhetünk.

³ A személynévtörténeti szakirodalomban e szerkezetekre rendszerint a körülírás fogalmát használják a névkutatók, és a megkülönböztető név(elem), névszerkezet stb. fogalmi hálójában tárgyalják (vö. pl. Hajdú 2003: 732, Slíz 2009: 299, N. Fodor 2010: 28–36; a terminológiai javaslatok összefoglalását és értékelését lásd Slíz 2010, illetve 2011a: 20–29).

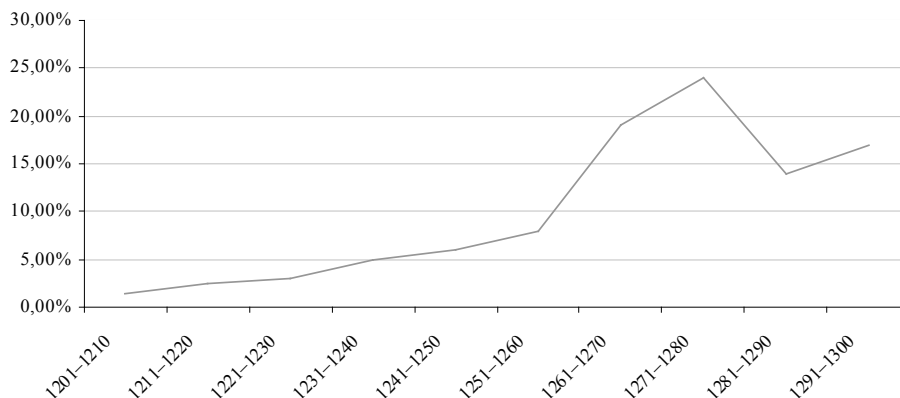
2. A társadalom, a kultúra, a nyelv életében egyaránt meghatározó jelentősége van az írásbeliség kialakulásának. A magyarországi írásbeliség a Kárpát-medencében való letelepedés és az európai keresztény-feudális kultúrkörhöz való kapcsolódás szükségszerű következményeként bontakozott ki. A korabeli Európában az írás az élet számos területén nagy hagyományokra visszamenően és meghatározó módon jelen volt: fontos szerepet játszott az államigazgatás, az egyház, a tudomány művelése és az oktatás területén egyaránt. Az írásbeliség nyelve Délkelet-Európában a görög, ettől nyugatra és északnyugatra a latin volt. A magyarországi írásbeliség a magyarság egyre szélesebben kiépülő kapcsolatrendszeréhez igazodva latin nyelvű írásbeliségként alakult ki, amely azonban a kezdetektől megkövetelte a magyar nyelv egyes elemeinek lejegyzését is (Hoffmann 2009: 13–14, lásd még Benkő 1998c: 1039, 1967a: 38 stb.).

A magyar nyelv történetének legkorábbi, adatokkal dokumentált korszakából, az Árpád-korból nagyon különböző célú, jellegű, műfajú írásos források maradtak ránk, melyek között – éppen az eltérő természetükből adódóan – a bennük lévő tulajdonnévanyag vonatkozásában is különbségek mutatkoznak. Mielőtt ezeket röviden felvázolnánk, előzetesen néhány általános megjegyzés a nyelvemlékeknek és a tulajdonnevek forrásértékének az összefüggéséről még idekíváncozik.

Közismert, ám sokszor mégis figyelmen kívül hagyott körülmény, hogy a források időbeli és térbeli eloszlása rendkívül egyenetlen. Az előbbit jól illusztrálja például az alábbi, a 13. század királyi okleveleinek kronológiai megoszlását ábrázoló diagram (1. ábra).⁴ A források térbeli egyenetlen eloszlásához pedig elég csupán az erdélyi területek kimondottan hátrányos forrásadottságaira utalnunk. Ezek az egyenetlenségek szükségszerűen befolyásolják annak a lehetőségét is, hogy egy-egy nyelvi jelenség kronológiai és nyelvföldrajzi sajátosságaira utaló megállapításokat tehessünk.

---

⁴ Azért szűkítettem le a bemutatást az Árpád-kor egésze helyett csupán a 13. század okleveleire, mert a 11–12. századra a korszak forrásainak elenyésző hányada, mindössze 4,5%-a datálható, s ezek évtizedes metszetekben való ábrázolása túl sok haszonnal aligha kecsegtetett volna. (Az adatok forrása: Solymosi 2006: 206, 208.)

1. ábra

A királyi oklevelek kronológiai megoszlása a 13. század évtizedeiben

A történeti források (a nyelvemlékek) személynévi adatainak különböző célú felhasználásakor akkor járunk el a legcélszerűbben, ha magukhoz a személyneveket rögzítő forrásszövegekhez nyúlunk vissza, s a névadatokat az évtizedek alatt rájuk rakott (ám igen gyakran nem kellően megalapozott) tudományos teherrel megszabadítva, a maguk közvetlen filológiai valóságában vizsgáljuk. Mindez persze nem azt jelenti, hogy félre kellene söpörnünk minden eddigi kutatási eredményt, hiszen ezek jó része ma is, az itt előtérbe állított nézőpontból szemlélve is kiállja a legszigorúbb szakmai kritika próbáját, pusztán arra kívánok utalni e megjegyzéssel, hogy a történeti személynévkutatás evidenciaként kezelt tételei között bőséggel akadnak olyanok is, amelyek viszont fennakadnak a kritika rostáján. Ezért is látszik célszerűnek időről időre nemcsak a személynévkutatásban, hanem más tudományterületeken is szemléleti és módszerbeli „felülvizsgálatot” tartani, amelynek eredményeképpen az adott tárgykörben nem csupán gyarapodnak, hanem jelentősen át is minősülnek az ismereteink (vö. B. Gergely 2004: 23). Úgy vélem, egy efféle tudományos önvizsgálatra újfent megérett az idő az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb súllyal szereplő történeti személynévkutatás több alapkérdésében, közte a nyelvi adatok forrásértékének kezelésében is.

A személyneveket is nagy számban tartalmazó ómagyar kori nyelvemlékek – céljuk, műfajuk szerint is – különböző forrástípusokba rendeződnek. A legjelentősebb arányt közöttük kétségkívül az igen eltérő (de minden esetben jogi) rendeltetésű, funkciójú oklevelek (alapító- és adománylevelek, határjáró oklevelek, birtok- és vagyonszezársok, osztálylevelek, tanúvallomások, végrendeletek stb.) képvi-

selik, melyek latin nyelvű szövegébe a magyar nyelvű szórványelemek beékelődése részben (birtok)jogi érdekek követésével, részben pedig általános európai oklevélírói normákkal (és nyilván több más tényezővel) is összefüggésben állhat.

Az oklevelek mellett a szórványemlékek másik típusába az elbeszélő történeti munkák, a geszták és krónikák tartoznak. Ezek nyelvi tekintetben közeli rokonságban vannak az oklevelekkel, hiszen azokhoz hasonlóan szintén latin nyelven íródtak, és nagy számban tartalmaznak szövegükben magyar nyelvi elemeket. Összeköti emellett e műfajokat a szerzőik köre is, akik valamennyien az egyházi értelmiség tagjai voltak, és jobbára azonos műveltséggel, képzettséggel rendelkeztek. Hasonlóság mutatkozik továbbá e műfajok céljai között is: „a történeti munkák egyik fontos célja ugyanis éppúgy a birtokjog igazolása volt az írásbeliség hitelesítő erejével, mint ahogyan az oklevelek ugyanezt a jog eszközeivel valósították meg” (Hoffmann 2009: 23, lásd még Benkő 1998a: 12–13). A rokonság, a hasonló jegyek ellenére azonban – éppen a műfaji eltérésekből adódóan – lényeges különbségek is tapasztalhatók a geszták, krónikák, illetve az okleveles források között. Amíg például az előbbi forrástípusban a névmagyarozatok, a latinizálások kimondottan jellegzetesek, mondhatni hozzá tartoznak e műfaj kellékeihez, névmagyarozatokra az oklevelekben elvélve is alig akadunk, a latinizálási eljárásoknak pedig jól kitapintható, többnyire következetesen alkalmazott szabályai vannak.

Eltérések nem csupán a geszták és az oklevelek között jelentkeznek, hanem találunk ilyeneket az oklevelek egyes típusai körében is, elsősorban azok különböző kiállítási céljából adódóan. A jobbágyösszeírások⁵ személyjelölő szerkezeteinek jellegét például alapjaiban határozza meg az a körülmény, hogy a kiállítóinak a feladata a birtok nagyságának, a telkek és az azokon élő személyek számának rögzítése volt. Az ilyen jellegű forrásokban ezért a személyek maguk alig jönnek számításba, inkább csak a számuknak van jelentősége: így pedig nem meglepő, hogy bennük az egyetlen névvel álló személyjelölések még a 14. század utolsó évtizedében (pl. az 1389. évi összeírásban) is jellegzetesek (Fehértói 1969: 27). Aligha lehet kérdéses, hogy személynév-történeti forrásként az ilyen háttérű nyelvemlékek egészen más módon vehetők figyelembe, mint azok, amelyekben a szemé-

⁵ Az összeírások, lajstromok, tizedjegyzékek a szórványemlékek tipizálásakor több munkában is az oklevelektől elválasztva, külön kategóriában szerepelnek, bizonyára nem függetlenül az eltérő általános jellemzőiktől (lásd pl. Benkő 1967a: 40–41, Slíz 2011a: 209, 227). Mások ezeket a forrásokat egységesen az oklevelek között tartják számon (Hoffmann 2009). A diplomatikai szakirodalomban (vö. pl. Érszegi 1986: 12, 1994: 504, Solymosi 2001: 153) olvasható oklevél-definíciók alapján e helyütt én sem tartottam lényegesnek e forrástípusok elkülönített kezelését, noha a fentiekben is jelzett különbségek magyar nyelvi anyaguk értékelésében is feltétlenül figyelembe veendők.

lyek minél pontosabb rögzítése – jogbiztosító okok folytán – az oklevél-kiállító legalapvetőbb céljai és érdekei közé tartozott.⁶

3. A források személyjelölő szerkezeteinek értékelésekor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a források jóvoltából előttünk a névhasználatnak az írásbeli szintje áll (és abból is csupán annyi, amennyi szerencsés vagy szerencsétlen véletlenek folytán ránk maradt), ez pedig nem azonosítható a névhasználat beszélt nyelvi valóságával, annak csupán egy szűk (és az írás közegéhez igazított) részletét tükrözi. Mivel pedig az oklevelek szövegeiben történő rögzítés egyúttal a természetes használati közegüktől eltávolítja, abból kiszakítja a személyneveket, az írástények felszíne mögött rejlő egykorú élőszóbeli névhasználat feltárásához további fogódzókra is szükségünk van.

Az írásbeli névhasználat jellegével összefüggően további adatkezelési és –értékelési nehézségekkel is számolnunk kell. Azzal többek között, hogy az egyedi előfordulású adatokból nyilvánvalóan nem lehet reális, megnyugtató következtetéseket levonni (vö. Fehértói 1997b: 428), márpedig ilyenek főleg a korai időszak nyelvemlékeiben szép számmal akadnak. Ezt az elvet (minden bizonnyal kényszerűségből) a történészek – amint azt Kristó Gyula elismeri (1998: 188) – nem képviselték vizsgálataikban következetesen. Visszaköszön ez a probléma a nyelvészek munkáiban is. Benkő Loránd hangsúlyozta például korábban (a fenti alapelvnek is megfelelően), hogy a 950–951-ben készült „De Administrando Imperio”-ban (DAI) fennmaradt néhány személynév (*Falicsi, Ézelech, Jutas*) nyilván nem szolgáltat megfelelő információkat az ősmagyar kor személynévadásáról (1950a: 19). Annyit azonban megengedhetünk, hogy a személynévrendszer állományi összetételét nagyvonalakban mégiscsak tükrözheti a kérdéses korszak gyér forrásanyaga is. A névhasználat részleteire irányuló megállapításokkal azonban sokkal óvatosabban kell bánnunk. E tekintetben csakis azzal a véleménnyel érthetünk egyet (az egynevűség elképzelésével szemben), miszerint az a körülmény, hogy a korai nyelvemlékeinkben a személyek általában egy néven (identifikáló szerepű személynéven) jelennek meg, nem több, mint az írásbeliség puszta felszíne, „az élő beszélt nyelvben azonban nagyon régi időktől kezdve jóval »mozgékonyabb« volt a névadási/névviselési helyzet” (Benkő 2002: 25). Egyes szerencsés esetekben pedig az írásbeliség szintjére is beszüremkedtek egyazon személyre vonatkozóan váltakozó névhasználatot jelző személynévek (i. h.).

Azt is fontos tudatosítanunk, hogy az írásbeli közeg magán viselheti az oklevél megszövegezőjének beavatkozását is: a latinizálási eljárások mögött bizonyosan

---

⁶ Itt jegyzem meg, hogy a különböző típusú források személynévi adatainak eltérő értékelési lehetőségeiről Slíz Mariann is szolt egy a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén megtartott előadásában (2012).

az oklevélíró nyelvi lenyomatát kell sejtenuünk, de valószínűleg számolhatunk a beavatkozásával más síkokon is.⁷

Tekintve, hogy az ómagyar kori személynevek előfordulásának közvetlenül elérhető színtere az írásbeliség, a szövegvizsgálatokra az eddigieknél nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk. Ez azt jelenti, hogy a személynévi adatokat a „gazdaszöveg” szerkesztés részeként, és nem abból kiemelve célszerű interpretálnunk. Az utóbbi években Benkő Loránd visszatérően figyelmeztetett arra, hogy a „nagy történeti fontosságú tulajdonneveinket tartalmazó, korai szórványemlékeink helyesírását – és persze morfológiáját, szemantikáját, általános onomasztikáját – nem szabad csupán az elvonatkoztatott névanyagra korlátozva, a latin alapszövegtől elszakítva vizsgálni, hanem csak a teljes szövegösszefüggés fényében, különösképpen figyelve a szöveg egészének helyesírására, a »latinosa« és »magyarosa« írásmódú nevek viszonyára, a neveknek a latin szövegbe való morfológiai beilleszkedésére stb.” (2003: 70). Ilyen eljárással van csupán esélyünk megítélni az egyes nevek kényes filológiai kérdéseit. Ezzel persze nem kívánom a személynévtárak, kompendiumok használatát, értékét megkérdőjelezni. Ellenkezőleg: a történeti személynévkutatás számos alapkérdése (a nevek tipológiai, névrendszertani vizsgálata) kapcsán ezek hiányában leküzdhetetlen akadályok tornyosulnának a kutatók előtt. Nem véletlen, hogy hosszú évtizedekig (sőt mondhatjuk: évszázadon át) emlegették nyelvészek és történészek egyaránt egy történeti személynévszótárnak – nemcsak a személynév-, de még a helynévkutatások szempontjából is – fájó hiányát (csupán néhány hivatkozás a hosszan folytatható sorból: Melich 1907: 169, Benkő 1949: 118, 247–248, Szabó T. 1940: 82, Kniezsa 1943–1944: 127, Temesi 1980: 242, Hajdú 2003: 333, B. Gergely 2004: 19, Slíz 2006: 171, 179 stb.), amin aztán Fehértói Katalin „Árpád-kori személynévtára” (ÁSz, 2004), majd az utóbbi években egyre több, ómagyar kori személynévanyagot élénk táró munka (pl. Slíz 2011b, N. Fodor 2010b) változtatott gyökeresen. Akkor azonban, amikor a személynévi adatok nyelv- és történettudományi forrásértékéről esik szó, nem lehet megkerülni a források szövegének (és a névadatok szövegkörnyezetének, illetve a forrás adatainak egymáshoz viszonyított) vizsgálatát. „Egy-egy oklevél vagy elbeszélő forrás magyar nyelvű szórványai ugyanis egymást kölcsönösen megvilágíthatják, akár helyesírási szempontból, vagy a latin és magyar alakok viszonya tekintetében, akár esetleg még névszerkezeti viszonyaikat illetően is” (Hoffmann 2007: 15). Ezért fontos a nyelvi adatokat annak a forrásnak az elemeként is interpretálnunk, amelyben előfordulnak. A latin nyelvű források szövegvizsgálatának fontossága nem új gondolat a nyelvészeti szakirodalomban: a magyar szórványelemek kapcsán a szűkebb és tágabb kontextus sokszempontú értékelésének jelentőségére jó

⁷ E kérdéskör aprólékos feltárásához különösen jó vizsgálati terepet nyújtanak az olyan oklevelek, amelyeknek a hitelesített, megpecsételt példánya mellett a fogalmazványa is fennmaradt (ilyen például a Tihanyi összeírás 1211-ből).

néhányan felhívták már az eddigiekben is a figyelmet (lásd pl. Balázs J. 1980: 290–291, 317–322, 1989: 101–103, Benkő 1995: 404, 2003: 70, Hoffmann 2004, Szőke 2006, 2008, 2013, Szentgyörgyi 2010: 35, Slíz 2012 stb.), a kontextusvizsgálat révén ugyanis a szórványok névtörténeti, nyelvtörténeti és történettudományi értékelése egyaránt pontosíthatóvá válik.

4. A személynév-történeti vizsgálatokban a források jellegét, céljait az előzőekben kifejtettek értelmében nem hagyhatjuk figyelmen kívül akkor, amikor a benne „zárványként” szereplő személyjelölő formákat névtörténeti kérdések megválaszolásához segítségül hívjuk. A következőkben néhány olyan, kifejezetten nyelvészeti-névtani természetű – főként a név és a névrendszer, illetőleg a név és a névviselő kapcsolatát a középpontba helyező – problémát érintek, amelyek feltárásához megítélésem szerint eredményesen használhatók fel a források személynévi adatai, majd pedig azokra térek ki, amelyeknél e fogódzók alapján kevésbé számíthatunk megnyugtató eredményekre, sőt olyanokat is bemutatok, amelyeknél súlyos a tévedések kockázata.

4.1. A nagyívű változási folyamatokról, a személynévrendszerben bekövetkező strukturális átalakulásokról a források személyjelölő formái feltétlenül számot adnak: a névrendszertani átstrukturálódás folyamatának főbb tendenciái bizonyosan nyomon követhetők ilyen módon. A legkorábbi nyelvemlékek *Árpád*, *Tas*, *Kicsid* típusú személyjelölései helyén néhány száz év múlva *Zrínyi Miklós*, *Dobó István*-féle névszerkezeteket találunk (vö. 1553: *Zrinj Miklos*, RMCsSz 1163, 1554: *Dobo Istwan*, RMCsSz 303), amit hagyományosan az egyelemű névrendszer kételeművé válásaként értékel a szakirodalom.⁸ A névrendszertani átrendeződés kronológiai, területi és társadalmi körülményeire utaló megjegyzésekkel azonban – mint azt rövidesen látni fogjuk – már óvatosan kell bánnunk, ahogyan nem kerülhető meg az egyes névhasználati síkok (az írásbeli és szóbeli névhasználat) differenciált megközelítése sem.

A személynévrendszer állományi összetételéről ugyancsak megfogalmazhatók bizonyos megállapítások a források személynévanyaga alapján. Persze ennek kapcsán is elsősorban nagyvonalú jellemzésre, általánosabb megfigyelésekre nyílik le-

⁸ Noha ennek részletesebb kifejtése e helyütt nem lehetséges, és a témánk szempontjából nem is szükséges, azt megjegyzem, hogy az ómagyar kori személynévrendszer leírására általam alkalmazott funkcionális megközelítésben és az ezzel összefüggésben kidolgozott fogalmi keretben a *Dobó István* típusú névszerkezet (névforma) kétsztagú vagy kétrészes névként határozható meg. Maga a névrendszer pedig annak függvényében minősül egy-, két vagy hárombázisú szisztémának, hogy benne hány személynév-fajta használható fel a személyek megjelölésére (a fogalmi hálózathoz és a terminusokhoz l. Hoffmann 2008).

hetőség (mint például a személynévrendszer forrásbázisainak általános leírására), az egyes konkrét személynévi formák etimológiai felfejtése azonban jóval problematikusabb feladat. A nyelvi adatok fényében afelől ugyanis aligha lehetnek kétségeink, hogy a magyar személynévrendszer minden korszakában építkezett belső keletkezésű, a magyar nyelv közszaivaiból származó személynevekből éppúgy, mint idegen eredetű, a magyarsággal érintkező nyelvek valamelyikéből átvett jövevényszemélynevekből. A források latin nyelvű szövegében álló egyes személynév-adatok nyelvi magyarázata azonban ennél konkrétabb kérdéseket is felvet: erre a későbbiekben még ugyancsak visszatérek.

Jó ideje a személynév-történeti kutatások középpontjában állnak az oklevelek személyjelölő latin szerkezetei: azok a latin struktúrák, amelyek a személyek minél pontosabb megjelölését szolgálják, s amelyek magyar nyelvű személynévi (és nemritkán helynévi) elemeket is tartalmaznak. Megítélésem szerint a történeti személynév-kutatás egyik kulcskérdése éppen az, hogy a *Comes Ladizlaus filius Alexandri de Manaky de genere Bogathrodwan* (1321, A 1: 617, AOkt 6: 73/183, Slíz 2011b: 260) típusú latin szerkezetek jelentkezése köthető-e bizonyos szabályszerűségekhez (ahogyan megfigyelhetünk ilyeneket a magyar helynevek latin szövegbe történő beillesztése során is), mert az ezek mögött álló beszélt (magyar) nyelvi valóság felderítéséhez részben ezáltal juthatunk közelebb. Márpedig a történeti személynév-kutatás legfontosabb és legidőszerűbb feladatának az erre irányuló kutatásokat tekinthetjük.

Megítélésem szerint ezek tehát azok a főbb területek, amelyeken a források személyjelölő szerkezetei jó iránymutatóként vezethetnek bennünket. Ezek a tudásterületek – noha egyelőre csupán nagyobb tömbökként jelöltem ki őket – megítélésem szerint a vázát adják a személynevekről megszerezhető ismereteknek, azt az alapot, amelyre más típusú (főképpen az általános, névelméleti tényezőkből leszűrhető) ismeretanyag segítségével felépíthető egy megnyugtató tudás a régi magyar személynevek használatának fő kérdéseiről.

4.2. Rendre megfogalmazódnak ugyanakkor a szakirodalomban olyan, a forrásokra „hárított” vélekedések is, amelyek igazolhatósága erősen vitatható tekintve, hogy lényegében spekulatív módszerekkel formálódtak sokszor igen tetszetős tételké. Bizonyos területek (mint például az etimológia vagy a történettudományi konzekvenciák) meglehetősen gyakran esnek áldozatul ezeknek a forrásokból kiolvasni vélt megállapításoknak, de egyes nyelvemlékek (mint például Anonymus vagy Konstantinos munkája) – nyilván koraiságuk, különleges filológiai helyzetük okán – ugyancsak gyakran csábítják a különböző szakmák művelőit erre az ingoványos talajra.

Ennek hátterében bizonyára az áll, hogy a nyelv- és a történettudomány a magyarságra vonatkozó legkorábbi dokumentált tulajdonnévanyagból – mint majdhogynem egyetlen forrásból – igyekszik számos fontos kérdésben ismereteket

szerezni és következtetéseket levonni. Ez az attitűd valójában érthető is, az e téren felhalmozódott óriási mennyiségű ismeretanyag azonban nagyon heterogén értékű, mert magán viseli az időben változó kutatási szemlélet és módszer negatív következményeit, s ezzel is összefüggésben gyakran egymásnak gyökeresen ellentmondó nézeteket hordoz. Erre Benkő Loránd többször is felhívta a figyelmet. „A magyarság korai történetéről szóló forrásokból ismert számos tulajdonnevünk olyan velejárákkal élte át tudománybeli pályafutását akár máig is elvergődve, amelyek nem mindenben felelnek meg a jelenkor filológiai és történeti névtani követelményeinek” (Benkő 2003: 68, vö. még 1998b: 157). Ezek a magyarázatok ráadásul – a helyzetet tovább súlyosbítva – igen gyakran tudományos közhelyekként áramlottak tovább a történettudományba.

Azt pedig, hogy bizonyos források rendkívül intenzíven vonzzák a figyelmet, talán az Anonymus gesztája iránt megmutatkozó széleskörű tudományos érdeklődésen mérhetjük le a legjobban. A geszta tulajdonnévi elemei körül azért áll fenn fokozott mértékben a tévedések kockázata,⁹ mert az 1210-es évek végén készült¹⁰ munka a honfoglalás eseményeit beszéli el. Hitelességének és forrásértékének kérdése tehát valójában két kronológiai síkon is felvetődik: a kutatók nagy része egyetért abban, hogy a geszta helynévi szórványai a 13. század elejére, Anonymus korára vonatkozóan többnyire hitelesnek fogadhatók el, ám a honfoglalás idejére nézve semmiképpen nem szolgálhatnak forrásanyagul. A személynévi szórványok hitelességének helyzete sokkal rosszabbul áll: egy részük nem valós történelmi (vagy akár mondai) személyt jelöl, e személyek nagy valószínűséggel Anonymus elméjének szülöttei, a nevüket pedig szintén ő maga alkotta meg korának helynevei vagy éppen jeles személyiségei alapján (lásd ehhez az említett Anonymus-tanulmányokat, illetve Benkő 2009 is).¹¹ Ettől függetlenül persze egyetérthetünk

⁹ Ezek némelyikére Benkő Loránd több írásában is rámutatott (lásd ehhez pl. 1995, illetve az Anonymus-tanulmányokat a gyűjteményes köteteiben: 1998a, 2003).

¹⁰ Anonymus gesztájának keletkezési idejéről viták zajlottak a nyelvtörténeti és a történettudományi szakirodalomban egyaránt. A vita az utóbbi évtizedekben – úgy látszik – viszonylagos nyugvópontra jutott, és az 1210-es években való keletkezés jórészt elfogadott datálásnak tekinthető (lásd pl. Benkő 2003: 39, 165–166, Veszprémy 2004: 75–76, Holler 2012: 76, bár abban továbbra is vannak véleménykülönbségek, hogy az 1210-es évek elejére vagy a végére tehető-e inkább a geszta születése, sőt újabban az 1220-as évek is előtérbe kerültek lehetséges datálásként: vö. Veszprémy 2013). Ettől eltérő nézetekkel is találkozunk ugyanakkor egyes szakmunkákban (a történeti földrajzában Györfy György például [1200 k.]/896-ra típusú datálással veszi fel a gesztabeli adatokat, és ugyanígy jár el Fehértói Katalin is az Árpád-kori személynévtárbán).

¹¹ Arra, hogy az Anonymus személye iránti elfogódottság hogyan tudta előlni a „józan nyelvészeti kritikát”, Benkő Loránd visszaemlékezése szolgáltat jó példát: „Sosem felejttem el, hogy amikor vagy negyedszázada a *Csepel* ügyet megpróbáltam helyre

Benkő Loránnal abban, hogy ezek a nevek nem zárhatók ki a magyar történeti hely- és személynévkutatás köréből: „A történeti, névtani, kronológiai hitelesség kérdése nem tévesztendő össze a nyelvi–névadásbeli értékek ügyével. Amit jó öreg Anonymusunk képzelete a nevekkal és a hozzá kapcsolt eseményekkel művel, az nem ok arra, hogy regényes gesztájának egészét és benne különösen tulajdonneveinek óriási bőségét ne tekintsük a történeti magyar nyelvtudomány és névtan megbecsülhetetlen értékű, széles tudományos problematikát magában foglaló tárházának” (1998a: 39). A geszta nyelvészeti és történettudományi forrásértékének mérlegelésekor ugyanakkor a fent említett névtani „kétarcúságon” túl – amint arra Benkő ugyancsak rámutat – a szerzője szemléletének egészét, érzelmvilágát és érdekérvényesítő törekvéseit, valamint a korában egyedülálló munkamódszerét is feltétlenül figyelembe kell vennünk (2002: 51).

S ha már az egyes nyelvemlékek forrásértékéről esik szó, említsük meg azt is, hogy az utóbbi időben a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) szerkesztette „De Administrando Imperio” (DAI) című munka körül is egyre több a kérdőjel, felmerül többek között tendenciózus, politikai szempontú beállítottsága, ellentmondásos fogalmazása (Makk 1994: 367, de lásd még Olajos 1995: 110–136, Harmatta 1996), noha a korábbi kutatás – azzal a feltétellel, hogy a forrás eredeti kéziratán alapulnak a vizsgálatok – megbízott adatainak hitelességében (Moravcsik 1926: 84, illetve lásd még 1958: I, 356–390 is). Bár a korai magyar történet forrásai (így Konstantinos műve) kapcsán is a kritikai szemlélet híve Benkő Loránd, a bizánci császár *Τερματίζους* személynévadatának apropóján annak a véleményének is hangot ad, hogy az egykorú szerzők konkrét megnevezésekre utaló, adott nyelvi megformáltságú adatait mindaddig teljes értékűnek, nyelviileg is hitelesnek kell elfogadnunk, amíg „abszolút filológiai bizonyosságú kritériumok alapján hibás, javítandó voltak be nem bizonyosodik” (1998b: 159, hasonlóan viszonyul a DAI-hoz az utolsó monográfiájában is: 2009).

4.3. A következőkben néhány olyan – immáron szűkebben a források személynévi elemeivel kapcsolatos – megállapításra mutatok rá, amelyek a név és a névrendszer viszonyában, illetve a név és a névviselő kapcsolatában jeleznek az indokoltnál merészebb, s igen gyakran a nyelv- és névtörténet területén kívülre is ható (történettudományi) konzekvenciákat. E megállapítások (vagy még inkább: feltevések) némelyike persze az adott problémakörben akár realitásokat is tartalmazhat, e helyütt mindössze arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a források

---

tenni (...), Pais tanár úr ugyan barátian, de azért dohogva, szomorkodva ezt mondta: »Lehet, hogy igaza van, Lóri, de azért mégsem kellett volna megírnia; nézze, Anonymusról van szó!«” (1994: 135).

szövege s a bennük rejlő személynévanyag az alább idézett következtetések levonására önmagában nem lehet alkalmas.

4.3.1. A történeti személynév kutatásban a névrendszertani kérdésekkel összefüggésben gyakran fordul a figyelem egyes személynév fajták kronológiai jellemzői felé. Különösen nagy érdeklődés övezi a családnevek és az ezek előzményeül szolgáló ún. átmeneti névszerkezetek (a fogalomhoz lásd pl. Slíz 2010: 157, N. Fodor 2010a: 28) kronológiai viszonyát: alig van olyan személynév-történeti vizsgálatot végző szakember, aki ne foglalt volna valamilyen módon e kérdésben állást (az egyes vélemények tudománytörténeti áttekintését lásd Hajdú 2003: 736–377, 740, illetve legutóbb N. Fodor 2010a: 30–32, Slíz 2011a: 177–179). Az, hogy a családnevek kialakulásának idejét tekintve hosszú időn át nem volt megegyezés a szakirodalomban, világosan jelzi, hogy a források személyjelölő szerkezetei alapján kronológiai kérdésekben nem sok esélyünk lehet olyan válaszokat kapni, mint amilyenekre a kutatók számítottak. Ez a negatív konzekvencia több tényezővel is szorosan összefügg: a név és a névviselő azonosításának fontossága régóta alapvető igény a személynév kutatásában, de ennek nehézségeivel ugyancsak tisztában vannak a kutatók (lásd ehhez módszertani szempontból is Korompay 1971, Slíz 2006); és még ha ezen a téren érhetünk is el jelentős eredményeket (ezen alapul a genealógia, a családtörténet kutatása), a források fennmaradásának esetlegessége, illetőleg a névöröklés tényének és ezzel kapcsolatban a névforma változékony vagy szilárd voltának nagyon bizonytalan igazolhatósága¹² egytől egyig olyan körülmények, amelyek beszűkítik a névkutatás lehetőségeit egy-egy személynév fajta (jelen esetben a családnevek) időbeli viszonyainak felderítésében. Az utóbbi időben egyfajta kompromisszumként – mintegy a családnevek kialakulásának folyamat jellegét hangsúlyozva és annak társadalmi-területi eltéréseit is figyelembe véve – igen tág időhatárokat (a 13. század második fele és a 17. század közötti időszak) jelölnek meg a kutatók (lásd pl. N. Fodor 2004: 31, 2010a: 18). Ez a megoldás mindenképpen reálisabban tükrözi a kérdéses jelenséget, mint a korábbi szakmunkákban tapasztalható kategorikusabb álláspontok.

Egyes személynév fajták kronológiai kérdéseivel foglalkozva három tényezőt feltétlenül érdemes szem előtt tartanunk. Az egyik ilyen tényező az a körülmény, mely szerint a személynévrendszer változásai – a nyelvi változások általános természetéhez igazodva – úgy zajlanak, hogy egy ideig a régi és az új struktúra egy-

¹² Ezzel szembeesülve egyáltalán nem szokatlan az az „áthidaló” (és nem minden tekintetben védhető) megoldás, amit például Szabó István munkájában tapasztalhatunk, aki bár világosan utal arra, hogy a családnevek öröklődővé válását – jellegükből kifolyólag – nem érzékeltetik a lajstromok, mégis elég alapot lát arra, hogy az 1522. évi dézsmalajstrom paraszti családneveit már öröklődő névformáknak tekintse, amelyek azonban ekkor még változhatnak (1954: 10–11).

más mellett él, és párhuzamosan funkcionál. Ez a tétel a családnevek kapcsán azt jelenti, hogy egyáltalán nem kell valamiféle anomáliának tekintenünk azt, ha a személyek megjelölésében egy bizonyos korszakban vannak már prototipikus családnevek, amelyek tehát a családnévszerűség minden kritériumának eleget tesznek (azaz családtagokat összekapcsoló, öröklődő, csekély változékonyságot mutató névformák), ám mellettük vannak olyanok is, amelyekre ezek a jegyek még csak átmenetileg, alkalmilag jellemzők (azaz pl. két generáció között megfigyelhető az öröklődés, a harmadik generáció tagjainál azonban más névforma jelenik meg; vagy a generációk közötti öröklődés mellett testvérek névhasználatában – birtokszerzés vagy egyéb, nem kideríthető okok miatt – más megkülönböztető név bukkan fel; esetleg egyidőben több, de nem minden családtag viseli az adott névformát).¹³ Ezek a nevek ekkor még nyilvánvalóan távolabb állnak a prototipikus családnevek kategóriájától. Az efféle párhuzamosság tehát a nyelvi jelenségek működésének és változásának legtermészetesebb jegyei közé tartozik.

A másik tényező pedig, amit a kronológia kapcsán figyelembe kell vennünk az, hogy bármely nyelvi és ezen belül névtani jelenségre érvényes az a megállapítás, amit Benkő Loránd a névdivat vonatkozásában hangsúlyoz ugyan, de aminek általánosabb érvényt is adhatunk, az tudniillik, hogy „a nagyon kényes kronológiai problémákat nem szabad, nem lehet »összmagyar« szempontból néznünk, ha csak nem akarjuk idevágó eredményeinket vagy az esetleges erre épülő következtetéstáncolatot illuzórikussá tenni” (1960: 132, de lásd még ehhez Bárczi 1958: 127 is). A kronológiai vizsgálatok során tehát – egyfajta keresztaszempontként vagy még inkább párhuzamos aspektusként – a társadalmi rétegek névhasználatának eltéréseire éppúgy tekintettel kell lennünk, mint a területi, azaz a nyelv- és névföldrajzi körülményekre. Személynévtani közhelynek számít az a vélekedés, miszerint a családnevek kialakulása és elterjedése az egyes társadalmi rétegekben nem egyidejűleg következett be: előbb jelent meg a birtokos rétegnél, majd a városi polgárságnál, végül a jobbágyság, a szolgarendűek körében (vö. pl. Benkő 1948: 45, 1967b: 380–381, Kálmán B. 1979: 9, Slíz 2011a: 234). Ebben a vélekedésben valószínűleg jelentős igazság van: részint a nyelvi változások terjedésének alapvető természetére, részint pedig arra alapozva, hogy bizonyos személynévfajtákra előbb jelenik meg az igény a felsőbb társadalmi rétegekben, ezt az álláspontot nagyobb kockázat nélkül vállalhatjuk. Akkor azonban, amikor éppen a források személyjelölő szerkezeteinek értékelése áll a középpontban, a fenti állítás mérlegelésekor azt semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egyes társadalmi rétegek képviselőinek adatoltsági viszonyai, dokumentálhatósága egyáltalán nem mondható kiegyensúlyozottnak: a jobbágyságra például a 15.

¹³ Ilyen esetekre Slíz Mariann több munkájában is idéz példákat (2008: 130, 2010: 160, 2011a: 187), és nem kifejtetten ugyan, de efféle kettősségre utalhat Szabó István is az említett írásában (1954: 10–11).

század előtről sokkal kevesebb adatunk van, mint a nemességre (Kniezsa 1965/2003: 262), s ez az aránytalanság természetesen rányomja a bélyegét a társadalmi rétegek névhasználatának feltérképezhetőségére is.¹⁴ A hasonlóan felmás helyzet miatt kell csíjnán bánnunk a személynévrendszerre vonatkozó területi, nyelvföldrajzi következtetésekkel is. A nyelvföldrajzi vizsgálatok eredményeivel szemben gyakran felhozható az a súlyos kifogás, hogy azok nem a valóságot, hanem csak a rendelkezésre álló és feldolgozott forrásanyagot tükrözik (Kázmér 1970: 66). Bizonyos típusú adatok hiánya egy-egy területen ugyanis nemcsak azzal magyarázható, hogy az adott névformák ott aktuálisan nem voltak használatban, hanem legalább ilyen mértékben összefügg ez a hiány a forrásadottságokkal is, vagyis azzal, hogy az adott vidékről (pl. egyes alföldi megyékről) alig vannak középkori adataink (Korompay 1978: 67).

A harmadik körülmény, amit ugyancsak szem előtt kell tartanunk, a névhasználat jogi hátterével van összefüggésben. Mindaddig ugyanis, amíg egy jeltípus (esetünkben egy személynév-fajta) nem válik jogilag rögzítetté,¹⁵ hanem csak a nyelvhasználat és az emögött lévő (vagy adott esetben éppenséggel nem lévő) társadalmi igény irányítja a nyelv- és azon belül a névhasználatot, addig egyáltalán nem szükséges, hogy az adott jeltípus (itt: egy-egy névfajta) használata minden nyelvhasználóra (névviselőre) vonatkozzon. Kivétel nélkül a használata akkor válik, amikor azt jogi úton kötelezővé teszik. A törvényi rendelkezést megelőzően

¹⁴ Meg is jelennek a személynév-történeti kérdésekkel foglalkozó munkákban a fenti tételnek ellentmondó megfigyelések is, amelyek tehát (főleg 16. század eleji források tanúsága alapján) azt hangsúlyozzák, hogy nem megokolt nagyobb időbeli megkülönböztetést tenni a nemesek, polgárok és jobbágyok családneveinek keletkezési idejére nézve (Szabó I. 1954: 9). Az oklevelekben nyilvánvalóan azoknál a rétegeknél találkozunk korábban öröklődő családnevekkel, amelyek tagjai gyakran szerepelnek ezekben az iratokban. Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy azokban a rétegekben, amelyek szórványosabban kerülnek elő a forrásokban, még nem alakult ki a családnév kategóriája. Az oklevelekben való ritkább előfordulás miatt a jobbágy-társadalom tagjainak leszármazottait nem tudjuk úgy nyomon követni, mint a nemeseket (Fehértói 1969: 29), márpedig ez az öröklődés kérdésének megítélésében meghatározó tényező. Olyan vélemény is elhangzott, hogy a szolganevek feljegyzésére – periférikus társadalmi helyzetük okán – nem fordítottak akkora gondot (Berrár 1952: 53), aminek többféle következménye is lehetett, köztük bizonyára olyan is, amely az írásban rögzített névszerkezetekben mutatkozik meg. Az újabb személynévtörténeti szakirodalom ugyancsak e különbségek valóságosan csekély voltát hangsúlyozza (lásd pl. Hajdú 2003: 739–740, Slíz 2011a).

¹⁵ A mai hely- és személynévrendszerben csupán néhány ilyen jeltípus van: a személynévek körében a családnév + keresztnév kapcsolata tekinthető ilyennek, a helynevek kapcsán pedig a településnevek, bizonyos közigazgatási jellegű nevek, illetve újabban a közterületek nevei minősülnek jogilag is rögzített névfajtáknak.

a családnévviselés például a zsidóknak csak egy polgáriasultabb részére volt jellemző, e névfajta használata nem terjedt el széleskörűen közöttük, noha minden bizonnyal már akkor is beszéltek magyarul. II. József 1788. január 1-jével életbe lépett rendelete azonban változtatott ezen a helyzeten, és a körükben is kötelezően előírta a családnév használatát. Hasonló rendeletek más csoportokra (pl. cigányokra, az ortodox vallású, elsősorban szerb lakosságra) vonatkozóan ugyancsak születtek (lásd ehhez Farkas 2009: 9–10). Mindez azt jelzi tehát, hogy míg a (nyelv)szokás alól adott esetben kivonhatják magukat a közösség tagjai, a jogi követelmény (törvény) alól nem; vagy amennyiben ez mégis megtörténhet (lásd a családnév-változtatásokat), arra csakis jogilag szigorúan meghatározott rendben van lehetőség.

4.3.2. A személynévek funkcionális kérdései a nevek rendszertani leírásának éppúgy részét képezik, mint a név és névviselő kapcsolatát a középpontba állító vizsgálatoknak. E problémakör kapcsán csupán két jellemző példán keresztül igyekszem illusztrálni azt, hogy a források személynévi adatai – noha a szakmai közvélekedés a kérdésben megengedőbb – miről *nem* informálnak bennünket. Az Árpád-kori személynévrendszer közszoói eredetű személynéveiről, egyénneveiről (pl. *Farkas, Nyavalyád, Ajándok, Péntek, Nemvalód* stb.) az a szakirodalom általános véleménye, hogy ezek a névformák erősen motiváltak, szoros jelentéstani kapcsolatban állnak a viselőjükkel, vagyis az azonosító szerepük mellett egyidejűleg az adott személyek jellemzésére is szolgálnak (lásd pl. Benkő 1950a: 23, 1967b: 375, Pais 1960: 99, 1966: 11, B. Lőrinczy 1962: 53, Németh M. 1997: 40, Hajdú 2003: 770–771).¹⁶ Deme László a még korábbi, az – adatokkal ugyan nem dokumentálható – ősmagyar kori közszoói eredetű nevekről tartotta azt, hogy azok elsődlegesen jellemző, és csak másodlagosan identifikáló elemek, azaz lényegében sajátos alkalmazású, bizonyos fokú funkcióbővülésen keresztülment köznevek. S ha ezek a közszoói eredetű elemek elveszítik a jelentésbeli kapcsolatukat a jelöltjükkel, akkor válnak „par excellence” névvé, amelynek pusztán azonosító

¹⁶ Érdekes megszorítást (pontosabban kitágítást) fogalmaz meg ennek kapcsán Pais Dezső akkor, amikor úgy nyilatkozik, hogy a név realitásában nemcsak az elnevezett, hanem az elnevező egyénisége is számottevő tényező lehet (1960: 99). Nyilván elsősorban az ún. névvonatkoztatás eseteire céloz, vagyis arra a jelenségre, amikor a családon belül, illetve azonos foglalkozásúak körében egyesek szemantikailag vagy alakilag összefüggő neveket viseltek. „Valami konvencióféle élt akkoriban, amely ilyen módon a névkapcsolatok révén érzékeltette a személyi kapcsolatokat: a név megkülönböztetett, de egyszersmind össze is foglalt.” (i. h.). Ebben a megfigyelésben annak a kognitív szempontnak az igen korai jelentkezését láthatjuk, hogy tudniillik a névadót is jellemzi a név, sőt ez a jellemzés akár még erőteljesebben is érvényesülhet, mint az elnevezett vonatkozásában.

funkciója van (1960: 137–138). E véleményekhez az alábbi megjegyzéseket fűzhetjük hozzá.

A névadás aktusa két aspektusból közelíthető meg: a névadás körülményeit (azaz pragmatikai szempontokat) előtérbe állítva az alapján határozzuk meg az egyes névfajtákat, hogy miként juthat a névviselő hozzájuk; kognitív nézőpontból közelítve pedig a név funkciójára vagyunk figyelemmel (vö. Hoffmann 2008: 10–11). Névelméleti síkon, rendszertani leírást végezve e szempontok alapján az egyes alapnévfajták jegyei jól megragadhatók és szabályokba, definíciókba foglalhatók, de amint az Árpád-kori oklevelek személyjelölő elemeire, vagyis az egyes konkrét esetekre vonatkozóan kellene – pusztán a források rendelkezésünkre álló szövege alapján – nyilatkoznunk arról, hogy az adott személy milyen körülmények között kapta például a *Farkas* nevet, s annak az ő esetében milyen jelentéstartalma (motiváltsága) volt, ennek megállapítására vajmi kevés esélyünk nyílik. A források ugyanis az egyes személynévadási aktusok háttéréről, körülményeiről nem (vagy csak nagyon ritkán) adnak hírt.¹⁷ Ráadásul a közszoói eredetű nevek nem is feltétlenül leíró, sajátosságjelölő elemként kapcsolódtak hozzá az illető személyhez, hanem lehetett ezeknek a névformáknak pusztán azonosító szerepe is, hiszen a személynévrendszer minden korszakában a meglévő elemek a szóbeliségben, a szokásokban élő „névlistaként” is alapul szolgálhattak (referáló funkciójú névként) a névadáshoz.¹⁸

A közszoóval egybeeső névformák típusa természetesen nemcsak az Árpád-kor időszakára jellemző, hanem ott látjuk a nyomát a kései ómagyar korban is: a családnevek előzményét jelző névszerkezetekben, sőt lényegében ma is elevenen él a ragadványnevek motivációs rendszerében. Meglehetősen továbbá az Árpád-kortól időben visszafelé haladva, az ősmagyar korban is, noha ezt adatokkal nem, csupán névrendszertani érvekkel tudjuk alátámasztani. Márpedig az a szemlélet, amely a közszoói eredetű névadásnak az ősmagyar korban, illetve az Árpád-korban más jellemzőit emeli ki – azt tudniillik, hogy e nevek közelebb eshettek a közszoóvakhoz, sőt akár közszoói státusúak lehettek –, mint amelyek később jellemzőek voltak rá, nemigen fogadható el (lásd ehhez még Mozga 2013: 162 is).

Ugyancsak névelméleti megfontolások alapján kell ellentmondanunk a Deme-féle fokozatos névvé válás elképzelésének is. A név a mai felfogásunk szerint az esetek túlnyomó többségében a névadás aktusa által lesz névvé, vagyis „a névadás

¹⁷ Egyedisége miatt különösen értékes az az 1292. évi oklevél, amelynek egyik részletéből kiderül, hogy a benne szereplő szolgálóknak az úrnőjük adta idegen eredetű nevüket: „quasdam duas ancillas suas, n o m i n e i p s a r u m d o m i n a r u m *Anglent* et *Venis* nominando” (MES 2: 335; idézi Berrár 1950: 68, 1960: 190)

¹⁸ Arra, hogy a valamely közszoóhoz kapcsolható személynév nincs szükségszerűen összefüggésben a megfelelő köznévvé jelentésével, többen ugyancsak utaltak a névtani szakirodalomban (lásd pl. Benkő 1948: 44, Kálmán B. 1989: 12).

egy pragmatikai síkon megragadható cselekvés”-nek tekinthető (Mozga 2013: 162, lásd még Hoffmann 2008 is), és ez a felfogás éppúgy kevésbé tartja valószínűnek a személynév-keletkezés terén a közszó fokozatos tulajdonnévvé válásának gondolatát, ahogyan jobbra elutasítja ezt az elképzelést a helynévkeletkezés vonatkozásában is (arra azonban, hogy a tudatos névadás és az „onimizáció” a helynevek kapcsán meg is férhetnek egymás mellett lásd Reszegi 2009: 37, Hoffmann 2012).

A másik példaként felhozandó jelenség az Árpád-kori személynévek képzőinek vagy tágabban értelmezve az oklevelekben szereplő származékneveknek a funkcionális ügyeit érinti. A kérdést a legközvetlenebbül úgy tehetjük fel, hogy a források *Petre*, *Petra*, *Peteuch*, *Peturka* stb. személynévi adatai (amelyek mind a *Petrus* egyházi latin személynévnek mint alapnévnek magyar képzőmorfémákkal álló származéknevei) kicsinyítő-becéző funkcióban állnak-e (ahogyan ezt többen tartják, vö. pl. Benkő 1950b: 335, 1967b: 384, Berrár 1952: 54), vagy neutrális értékű, pusztán azonosító funkciójú személynéveknek tekinthetők (vö. pl. Galambos 1942: 8, Fehértói 1997a: 73), esetleg a két szerepet e személynévformák egyidejűleg vagy egymást váltva tölthették be (vö. Rácz E. 1956, 1960, B. Lőrinczy 1957, 1962: 30–31, Korompay 1980: 521, Szegfű M. 1991: 250)? Ez a kérdés ismét csak tágabb keretben értékelendő, amit e helyütt fontos megjegyezni, csupán az, hogy a nevekhez kapcsolódó érzelmi attitűdöt (a becézés mint funkció ezt nyilvánvalóan feltételezi)¹⁹ a forrásokból nem lehet kiolvasni. Az 1318: *Petrus dictus Pethych nobilis de Nemithy* (SoprOk1 1: 98, Fehértói 1969: 125), 1338: *Sebus filius Abrae dicti Abychk* (A 3: 456, Fehértói 1969: 58),²⁰ 1366: *Johannem dictum Janko* (SoprOk1 1: 366, Fehértói 1969: 98) személyjelölő szerkezetek *Petic(s)*, *Abic(s)k*, *Jankó* névformái az affektív funkcióról nem, csak a származéknevjellegről tanúskodnak, a latin alapnevek (*Petrus*, *Abraham*, *Johannes*) használata pedig az oklevélírás általános szabályaival, egyfajta normatörekvéssel állhat – megítélésem szerint – összefüggésben (vö. Tóth V. 2009: 57–58).

4.3.3. A nyelvemlékek személynévi adatainak nyelven kívüli (pl. történettudományi) forrásértékével kapcsolatban erős fenntartásokat fogalmazott meg egy évtizede Benkő Loránd. „A személynév (...) pusztán létének önmagában is fontos

¹⁹ J. Soltész Katalin e kérdésben fontos megszorításokat tesz, amikor névelméleti szempontból közelítve úgy véli, hogy a becéző névváltozat használata a névviselő és a névhasználó érzelmi viszonyától független is lehet (1979: 60).

²⁰ Azt, hogy az *Abychk* nem a *Sebus*-re, hanem az *Abraham*-ra vonatkozik, az esetragok használata teszi egyértelművé (a *Sebus*-re vonatkozás esetén ugyanis a szerkezetben a *filius*-hoz hasonlóan *dictus* nominatívuszi formát találunk). További, a latin személyjelölő szerkezet strukturális jellemzőire támaszkodó érvekhez lásd Slíz 2010: 164, 2011a: 25.

vallomásán kívül – bármennyire sajnálatos – nem hordozza magában további messzemenő magyar őstörténeti, társadalom- és művelődéstörténeti következtetések lehetőségét” (2003: 19). Noha e meglehetősen szkeptikus állásponttal – ebben a végletes formájában legalábbis – nemigen érthetünk maradéktalanul egyet, a véleményben tükröződő intellektus mindenképpen mértéktartásra kell, hogy figyelmeztessen a forrásainkban ránk maradt személyjelölő formák elemzésekor. Az óvatosságra pedig különösen nagy szükség van akkor, amikor olyan fontos kérdésekben használjuk fel a tulajdonneveink, köztük a személynevek tanúságát, mint a Kárpát-medence korai etnikai viszonyainak a feltérképezése. Minthogy a nyelven kívüli forrásérték terén e problémakörnek van véleményem szerint messze a legnagyobb súlya, a személynevek történettudományi hasznosításának lehetőségeit (illetve az esetlegesen felmerülő kételyeket) ezen keresztül mutatom be.²¹ Annak, hogy ebben a kérdésben milyen sokféle fogódzót igyekeznek megragadni a kutatók, az áll a háttérben, hogy a komplexitásigény a forráshiányos korok vizsgálatát még fokozottabban jellemzi (lásd ehhez Hoffmann 2007: 17).²²

A nyelvészeti szakirodalomban az oklevelekben dokumentált személynevek etnikai azonosító szerepéről kétféle vélekedést olvashatunk. Az egyik felfogás szerint a személynevek használatát minden korszakban olyan mértékben meghatározza a divat, hogy a török, német, szláv vagy éppen francia etimonú nevek semmiképpen sem utalhatnak viselőjük etnikai hovatartozására (vö. pl. Gombocz 1915: 17, Melich 1930: 125, Pais 1966: 6).²³ A kérdésben sajátosan kettős álláspontot képviselt Fehértói Katalin, aki hangsúlyozta ugyan, hogy mivel a divat minden korban meghatározó szerepet játszik a névadásban, egy-egy név eredete alapján

²¹ Társadalomtörténeti szempontból hasonlóan nagy port kavart elsősorban történész berkekben a foglalkozásnévvel azonos családnevek forrásértékének kérdése. A nagyfokú érdeklődés persze nem véletlen, hiszen a történészek számára itt nem kevesebb a tét, mint az, hogy fölhasználhatók-e a források foglalkozásnévi elemei a középkori gazdaság és társadalom vizsgálatához, avagy nem (amennyiben ezek az elemek tényleges foglalkozásjelölő szerepűek, akkor a válasz igen, ha viszont öröklődő családnevekként állnak a forrásokban, akkor a válasz nem). A korábbi kutatásokat is összefoglalva fontos módszertani elveket, fogódzókat fogalmazott meg nemrégiben Gulyás László Szabolcs a (latin vagy vulgáris nyelvi) foglalkozásnevek közszoói, illetve személynévi (családnévi) funkciójának elkülönítésére, s tett javaslatot ennek figyelembevételével e nyelvi elemek történettudományi hasznosítására (2008).

²² E kérdéskörben néhány jellemző példára támaszkodva fontos módszertani javaslatokat is megfogalmazott írásában N. Fodor János (2012: 152–156) és Szentgyörgyi Rudolf (2012) is.

²³ Ez a felfogás is befolyásolta azt, hogy etnikai kérdésekben a nyelvészek, történészek egyaránt szívesebben nyúltak a helynevek vallomásához: azok használatában – több más előnyös tulajdonságuk mellett – a divat a klasszikus értelemben nem játszott szerepet.

nem következtethetünk biztosan a nevet viselő személy etnikumára, ám a korai évszázadokra vonatkoztatva rögtön azt is hozzáteszi, hogy „ha az Árpád-korban a személy magyar, azaz közszói eredetű nevet viselt, akkor valószínűleg magyar etnikumú volt. Ha környezetétől jövevénynevet kapott, akkor feltehető, hogy ő maga vagy valamelyik őse idegen etnikumú volt” (1997a: 72). Most tekintsünk el attól, hogy egyet lehet-e általában érteni az itt tett megjegyzéssel (tehát azzal, hogy a személynév valamilyen módon utalhat etnikai hovatartozásra) vagy sem, az „ő maga vagy valamelyik őse” megszorítással maga Fehértói húzza ki a talajt az etnikai következtetések alól, hiszen e kitétel értelmében az is előfordulhat, hogy az adott személynévi adat korára vonatkozóan nem, csak esetleg valamely régebbi korszakra (az illető „ős” idejére) nézve lehet etnikai vallomása a névformának. Ez pedig burkoltan mégiscsak azt jelenti, hogy a Kárpát-medence etnikai összetételének meghatározására egy adott korszak személynévi adatai nem alkalmasak. Azt ugyanakkor, hogy Fehértói Katalin ezt mégsem egészen így látta, jól mutatja az ugyanezen írásban másutt olvasható határozott állásfoglalása. Az „Árpád-kori kis személynévtár” névanyagára (öt Árpád-kori, 1138–1240 közötti oklevél 6800 – zömmel az alsóbb társadalmi rétegbelieket megnevező – személynevére) támaszkodva, nyelvészeti-névtani vizsgálat eredményeként azt emeli ki a szerző, hogy a 12–13. században Magyarországon élő szolgálónépek nagy többsége (a 80%-a) nem magyar eredetű nevet viselt. Az ebből levont, immáron történettudományi természetű konzekvencia azonban már meglehetősen kategorikus: a névanyag etimológiai összetétele azt mutatja, hogy az itt talált földművelő réteg „biztosan” szláv etnikumú volt, majd a kereszténység felvétele és a Kárpát-medencébe beköltöző nyugati papok, lovagok, földművesek a névhasználat alakulásában fontos szerepet játszottak (1997a: 75, illetve fordított aspektusból, de ugyanerre jutva lásd még 1997c: 243, 245 is).

Erre mint a nyelvész szakma egyik fontos képviselőjének a részéről megfogalmazott véleményre is támaszkodik a történész Kristó Gyula a Szent István kori Magyarország etnikai összetételét vizsgáló nagyívű tanulmányában (2000), és száll vitába Kniezsa Istvánnal (1938, 1958) felróva neki, hogy a konkrét forrásvizsgálatok helyett preconcepciókra hagyatkozott. Eleinte a józan mértéktartás vezeti Kristó tollát több vonatkozásban is: arra hivatkozik egyrészt, hogy a névdívat nagy mértékben korlátozza annak a lehetőségét, hogy a személynevekből a viselők etnikai hovatartozására következtetni lehessen (2000: 30); másrészt pedig azt is jelzi, hogy a Szent István korából a forrásokban ránk maradt mindössze 43 személynévi adat a korabeli társadalom egészének etnikai összetételét nem reprezentálhatja olyan módon, ahogyan a ránk maradt egykorú helynévanyag (i. m. 30).²⁴ Arra viszont reális esélyeket lát, hogy a Fehértói által is használt személy-

²⁴ Az persze más kérdés, hogy a helynévanyag kapcsán tett megállapításait – főként hibás módszertani elvei miatt – szintén erős kritikával kell fogadnunk (lásd ehhez

névanyag, az 1138–1240 közötti időszak forrásanyaga és annak vizsgálati eredményei, arányszámai alapján etnikai következtetéseket megfogalmazhasson (i. m. 31). Ezen a ponton azonban a következtetései megokolatlanokká válnak: pusztán abból, hogy az 1138–1240 közötti öt forrás 20%-ban tartalmaz magyar (belső) keletkezésű és 80%-ban idegen eredetű személynévet (itt most az etimológia problematikusságát nem is említem), semmiképpen sem következik az, hogy a korabeli lakosság 20%-a volt magyar, 80%-a pedig idegen etnikumú. Azt a véleményt pedig még kevésbé lehet módszertanilag megindokolni, amit mindezek alapján Kristó Szent István idejére vonatkozóan – mindenféle érvelést mellőzve – megfogalmaz: azt tudniillik, hogy a 11. század első évtizedeiben még nagyobb lehetett az idegen (döntően szláv), és még kisebb a magyar személynévanyag, mint amit a 12–13. század forrásaiban tapasztalunk. „S amennyiben ezt – megfelelő óvatossággal – etnikai értékekre vonatkoztatom, csak az következhet: a honfoglaló és a kora Árpád-kori Kárpát-medencében (Magyarországon) a magyarság számbeli kisebbségben volt az idegen etnikumokkal (főleg szlávokkal) szemben” (i. m. 34). Nem vitatom azt, hogy így is lehetett (etnikumtörténeti vizsgálatokba e helyütt nem bocsátkozhatom), csak azt vitatom, hogy a fent bemutatott névtörténeti elemzési módszerrel megalapozottan lehet ilyen vagy ehhez hasonló, de akár ezzel ellentétes következtetéseket levonni.

A módszertani buktatók között azt is meg kell említenünk, hogy a közsői eredetű magyar nevek kategóriáját nem egységesen értelmezik, határozzák meg a kutatók, s ennek is lehetnek következményei az etnikai forrásérték tekintetében. A nyelvtudomány képviselői a nyelvi változások természetét szem előtt tartva magyar eredetű személynévek tekintik a magyarban meghonosodott jövevényszavakból alakult személynéveket is (pl. *Unoka*, vö. szl. *vnuka*, TESz 3: 1034, EWUng 2: 1578; *Péntek*, vö. óe. szl. *petъkъ*, TESz 3: 156, EWUng 2: 1142; *Árpa*, vö. tör. *arpa*, TESz 1: 180, EWUng 1: 50). Kristó ugyanakkor ezt az elvet csak a későbbi korokban élt személyekre vonatkoztatva tartja alkalmazhatónak, amikor is a török vagy szláv eredetű közszó már „teljesen” magyarnak minősült, és „minél korábbi időben bukkan elő idegen eredetű néven [értsd: idegen eredetű (jövevény)szóval azonos alakú néven – T. V.] szereplő személy, annál kevésbé indokolt ez az eljárás, mivel akkor még az idegen szó csak úton volt (vagy még úton sem), hogy a magyar szókincs részévé, jövevényszóvá váljék” (2000: 33). E hibás módszertani elvhez tartotta magát akkor is, amikor a török, szláv stb. eredetű nevek kategóriájába sorolta be a Tihanyi alapítólevél helynévi szórványait is, ha azok török, szláv stb. eredetű közszóból alakultak, függetlenül a névformák egyértelműen magyar morfológiai szerkezetétől (a kritikájához lásd Hoffmann 2010a: 230–231,

---

Hoffmann 2007, illetve 2010a: 230–231). Itt jegyezzük meg azt is, hogy a helynevek alapjául szolgáló személynévek etimológiai eredete etnikai vonatkozású következtetésekhez semmiképpen sem szolgálhat alapul (i. m. 228).

a nyelvi-etnikai rekonstrukciót illetően az elvi és módszertani kérdések általános problematikájához pedig 2007).²⁵

A szórványemlékekben előforduló személynevek etnikai forrásértékének kérdését azzal az általánosabb, elvi állásfoglalással zárhatjuk itt átmenetileg le, hogy mivel a személynévadás és személynévhasználat mögött részben kulturális okok húzódnak meg, a személynevek nyelvi eredete, etimológiai származása nem kapcsolható közvetlenül, mechanikusan össze a kérdéses nevet viselő személy nyelvi-etnikai hovatartozásával. A személynévkincsnek tehát nincs közvetlen nyelvi-etnikai forrásértéke (Hoffmann 2010b: 55–56).

A középkori latin nyelvű források magyar személyjelölő szerkezetei fontos tanulságokat hordoznak magukban a régi magyar nyelv és névrendszer vonatkozásában éppúgy, mint a nyelven kívüli szféra jó néhány területét illetően. Vizsgálatuk azonban csak akkor lehet eredményes, ha a forrásértéküket mérlegre téve is szem előtt tartjuk Benkő Loránd intő szavait, miszerint a korai tulajdonneveink „csak a mikrofilológiai vizsgálatig lemenő, tüzetes kritikai latra tétellel lehetnek alkalmasak akár nyelvészeti-névtani, akár ezeken alapuló történeti következtetések levonására” (1995: 402). A fentiekben elsősorban olyan problémák kerültek elő, amelyekben a kutatás valamelyest „túlértékelt” a történeti személynevek valóságát, és fogalmazott meg e nyelvi elemcsoportnak tulajdonított válaszokat olyan kérdésekre, amelyek megválaszolására a források személyjelölő szerkezetei önmagukban nem alkalmasak. Azok a szintén nem lényegtelen problémakörök viszont, amelyek kapcsán valóban reális esélyünk lehet arra, hogy a személynévi adatok alapján gazdagítsák az ómagyar korról való ismereteinket, aránytalanul kisebb hangsúlyt kaptak az itteni tárgyalás során. E kérdések részletes kibontására más írásaimban vállalkozom.

---

²⁵ Hasonlóan ellentmondásos a megítélése az egyházi latin személynevekből alakult származékneveknek is (lásd pl. B. Lőrinczy 1958: 527). Anélkül, hogy a kérdésbe e helyütt mélyebben belebocsátkoznánk, azt feltétlenül le kell szögeznünk, hogy a *Pete*, *Pető*, *Petes*, *Petre*, *Petra* stb. formák az alapszavuk eredetétől függetlenül – morfológiai szerkezetük okán – belső keletkezésű (tehát magyar) személynévi elemeknek tartandók, s mint ilyen struktúrák szolgálhatnak további analízisekhez alapul.

Irodalom

- Anjoukori okmánytár I–VI. Szerk. Nagy Imre. Budapest, 1878–1891. VII. Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1920. = A.
- Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1990–. = Aoklt.
- Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest (később Budapest), 1860–1874. = ÁÚO.
- Balázs János (1980), Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell. Magvető Kiadó, Budapest.
- Balázs János (1989), A latin a Duna-tájon. In: Balázs János (szerk.), Nyelvünk a Duna-tájon. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–140.
- Bárczi Géza (1958), A magyar szókincs eredete. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (1948–1949), A családnév-változtatás kérdései. Magyarosan 17: 40–45, 65–72; 18: 1–6.
- Benkő Loránd (1949), A történeti személynévvizsgálat kérdései. MNy 45: 116–124, 244–256.
- Benkő Loránd (1950a), Árpádkori személynévek. Nyr 74: 18–23.
- Benkő Loránd (1950b), Néhány becenevünkről. Nyr 74: 335–342.
- Benkő Loránd (1960), Nyelvjárástörténet a névtudományban. In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.), Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája. Budapest. 132–135.
- Benkő Loránd (1967a), A magyar nyelvtörténet forrásai és felhasználásuk módszere. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest. 21–93.
- Benkő Loránd (1967b), A magyar tulajdonnevek története. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest. 374–388.
- Benkő Loránd (1994), Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről. MNy 90: 131–137.
- Benkő Loránd (1995), Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? MNy 91: 402–411.
- Benkő Loránd (1998a), Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11–57.
- Benkő Loránd (1998b), Hogyan is hívták Árpád dédunokáját? MNy 94: 157–165.
- Benkő Loránd (1998c), Az itáliai kultúra nyelvi emlékei az Árpád-kori Magyarországon. In: Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit (szerk.), A magyar művelődés és a kereszténység. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt., Budapest. 1037–1042.
- Benkő Loránd (2002), Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

- Benkő Loránd (2003), *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (2009), *Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) (1967), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–Gy.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 1.
- Benkő Loránd (szerk.) (1976), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö–Zs.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 3.
- Benkő, Loránd (Hrsg.) (1993), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 1.
- Benkő, Loránd (Hrsg.) (1995), *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen II.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 2.
- Berrár Jolán (1950), *A magyar női nevek társadalmi megoszlása a 11–14. században.* MNy 46: 66–69.
- Berrár Jolán (1952), *Női neveink 1400-ig.* MNyTK 80. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Berrár Jolán (1960), *Női neveink 1400-ig. Bizonytalan és ismeretlen eredetű nevek.* In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.), *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 179–190.
- Deme László (1960), *Személynévrendszerünk alaktanához.* In: Mikesy Sándor – Pais Dezső (szerk.), *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 136–139.
- EWUng 1 = Benkő Loránd 1993.
- EWUng 2 = Benkő Loránd 1995.
- Érszegi Géza (1986), *Oklevéltan.* In: Kállay István (szerk.), *A történelem segédtudományai.* ELTE BTK, Budapest. 12–29.
- Farkas Tamás (2009a), *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében.* NytudÉrt 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fehértói Katalin (1969), *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* NytudÉrt 68. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fehértói Katalin (1997a), *Árpád-kori közsői eredetű személynéveinkről.* Nyr 121: 71–75.
- Fehértói Katalin (1997b), *Árpád-kori Levente és Leue, Lewedi személynéveink eredete.* MNy 93: 426–441.
- Fehértói Katalin (1997c), *Eltérő nézetek legrégebbi személynéveink eredetéről.* In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet.* Balassi Kiadó, Budapest. 235–246.
- Fehértói Katalin (2004), *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = ÁSz.

- N. Fodor János (2004), Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.
- N. Fodor János (2010a), Személynevek rendszere a kései ómagyar korban (A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése 1401–1526). ELTE BTK, Budapest.
- N. Fodor János (2010b), A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526). *Magyar Névtani Értekezések* 3. ELTE BTK, Budapest.
- N. Fodor János (2012), Családnevek történeti tanulságai Partium késő középkori és újkori névanyaga alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 143–158.
- Galambos László (1942), A szentírási eredetű személynevek a Várad Regestrumban. *MNyTK* 64. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- B. Gergely Piroska (2004), A történeti személynévkutatás újabb eredményei. In: Farkas Ferenc (szerk.), *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.* 19–31.
- Gombocz Zoltán (1915), Árpádkori török személyneveink. *MNyTK* 16. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. – Lásd még: *MNy* 10 (1914): 241–249, 293–301, 337–342, 11 (1915): 145–152, 245–252, 341–346, 433–438.
- Gulyás László Szabolcs (2008), Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–462.
- Györffy György (1963–1998), *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = Gy.
- Hajdú Mihály (2003), *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Harmatta János (1996), Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.), *A honfoglaláskor írott forrásai.* Balassi Kiadó, Budapest. 105–111.
- Hoffmann István (1996), Névtörténet – nyelvtörténet – társadalomtörténet. In: V. Raisz Rózsa (szerk.), *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Országos anyanyelv-oktatási napok.* *MNyTK* 207. Eger. 113–123.
- Hoffmann István (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- Hoffmann István (2007), Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció. In: Hoffmann István – Juhász Dezső (szerk.), *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen – Budapest.* 11–20.
- Hoffmann István (2008), A személynévrendszerek leírásához. *MNyj* 46: 5–20.
- Hoffmann István (2009), A magyar nyelv hazai szórványemlékei. In: Madas Edit (szerk.), *„Látjátok feleim...”. Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig.* OSZK, Budapest. 13–28.
- Hoffmann István (2010a), A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. *Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.*
- Hoffmann István (2010b), Név és identitás. *MNyj* 48: 49–58.

- Hoffmann István (2012), Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. MNyj 50. Megjelenés alatt.
- Holler László (2012), Anonymus és „Kleopátra városa”. A 800 éves Anonymus-geszta. Helynévtörténeti Tanulmányok 8: 61–79.
- Kálmán Béla (1979), Vezetéknevek és történelem. Névtani Értesítő 1: 9–13.
- Kálmán Béla (1989), A nevek világa. Negyedik, átdolgozott kiadás. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Kázmér Miklós (1970), XIV–XVIII. századi tulajdonnevek nyelvtörténeti értékesítése. (A -si képző kialakulása.) NytudÉrt 70: 60–69.
- Kázmér Miklós (1993), Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század). Akadémiai Kiadó, Budapest. = RMCsSz.
- Kniezsa István (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: Serédi Jusztinián (szerk.), Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest. II: 365–472.
- Kniezsa István (1943–1944), Keletmagyarország helynevei. In: Deér József – Gáldi László (szerk.), Magyarok és románok I–II. Budapest. I: 111–313.
- Kniezsa István (1958), Egy új magyar történeti nyelvtan felé (Észrevételek az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetekről). NyK 60: 475–488.
- Kniezsa István (1965/2003), A magyar és a szlovák családnevek rendszere. In: Kniezsa István, Helynév- és családnévvizsgálatok. Lucidus Kiadó, Budapest. 255–349.
- Korompay Klára (1971), A történeti személynévkutatás néhány kérdése. In: Hajdú Mihály – Rácz Endre (szerk.), A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései. Tanulmánygyűjtemény. Nyelvtudományi Dolgozatok 6. ELTE, Budapest. 27–34.
- Korompay Klára (1978), Középkori neveink és a Roland-ének. NytudÉrt 96. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Korompay Klára (1980), Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.), A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai. NytudÉrt 104. Akadémiai Kiadó, Budapest. 519–523.
- Kristó Gyula (1998), *Levedi, Liüntika, Levente*. MNy 94: 187–188.
- Kristó Gyula (2000), Magyarország népei Szent István korában. Századok 134: 3–44.
- B. Lőrinczy Éva (1957), Az ómagyar kori személynevek -s ~ -cs képzői és a velük alakult képzőbokrok nyelvjárástörténeti szempontból. MNy 53: 87–97.
- B. Lőrinczy Éva (1958), *Chopos, Phitoch, Thopus ~ Thopos, φαλίτιν[ς]?* MNy 54: 524–527.
- B. Lőrinczy Éva (1962), Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban. NytudÉrt 33. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Makk Ferenc (1994), VII. (Bíborbaszületett) Konstantinos. In: Kristó Gyula (főszerk.), Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest. 367–368.

- Melich János (1907), Az Árpád-kori becéző keresztnévek egy csoportjáról. MNy 3: 165–176.
- Melich János (1930), X–XI. századi német tulajdonneveinkről. MNy 26: 124–125.
- MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1–2.
- Monumenta ecclesiae Strigoniensis 1–2. Ordine chronologico disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. 3. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924. = MES.
- Moravcsik Gyula (1926), *Levente és Álmos*. MNy 22: 82–84.
- Moravcsik, Gyula (1958), *Byzantinoturcica I–II*. Berlin.
- Mozga Evelin (2013), Szempontok az -s/-cs képzős ómagyar kori személyneveink vizsgálatához. Helynévtörténeti Tanulmányok 9: 153–167.
- Németh Miklós (1997), Csavargók megkülönböztető nevei a XIV. században. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.), *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. MNyTK 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 37–40.
- Olajos Teréz (1995), Görög nyelvű források. In: Kristó Gyula (szerk.), *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 93–153.
- Pais Dezső (1960), Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. In: Mikešy Sándor – Pais Dezső (szerk.), *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 93–105.
- Pais Dezső (1966), *Régi személynevek jelentéstana*. 2. kiadás. MNyTK 115. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. – Lásd még MNy 17 (1921): 158–163, 18 (1922): 26–34, 93–100.
- Rácz Endre (1956), A becéző névek megkülönböztető szerepéről. *Nyelv és Irodalom* 2: 133–139.
- Rácz Endre (1960), Néhány szempont becéző keresztnéveink vizsgálatához. In: Mikešy Sándor – Pais Dezső (szerk.), *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 146–149.
- Reszegi Katalin (2009), A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 35–45.
- RMCsSz = Kázmér 1993.
- Slíz Mariann (2006), Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő* 28: 171–180.
- Slíz Mariann (2008), Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. *Névtani Értesítő* 30: 121–134.
- Slíz Mariann (2009), Családnév vagy névszerkezet? Szempontok az Anjou-kori személynevek vizsgálatához. MNy 105: 291–300.
- Slíz Mariann (2010), A történeti személynévkutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.
- Slíz Mariann (2011a), *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik, Budapest.
- Slíz Mariann (2011b), *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik, Budapest.

- Slíz Mariann (2012), Kommunikációelmélet és szövegtan a történeti személynévek kutatásában. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.), *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet. Magyar szemiotikai tanulmányok 25–26.* Magyar Szemiotika Társaság, Budapest. 297–300.
- J. Soltész Katalin (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Solyosi László (2001), *Oklevéltan.* In: Bertényi Iván (szerk.), *A történelem segédtudományai. Második, javított és bővített kiadás.* Osiris Kiadó, Budapest. 176–193.
- Solyosi László (2006), *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.* Argumentum Kiadó, Budapest.
- Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Kiadta Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. = SoprOkI.
- Szabó István (1954), *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből.* MNyTK 86. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó T. Attila (1940), *A személynévek helyneveinkben.* MNny 2: 81–123.
- Szegfű Mária (1991), *A személynévképzés.* In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 253–255.
- Szentgyörgyi Rudolf (2010), *Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe.* *Helynévtörténeti Tanulmányok 5:* 33–45.
- Szentgyörgyi Rudolf (2012), *Név, anyanyelv, identitás összefüggései a középmagyar kor boszorkánypereinek tükrében.* *Helynévtörténeti Tanulmányok 7:* 133–142.
- Szőke Melinda (2006), *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelében szereplő szórványok nyelvi alkata és szövegbeli helyzete.* In: Kovács Zoltán – Szirák Péter (szerk.), *Juvenilia I. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 263–274.
- Szőke Melinda (2008), *Régi helyneveink latinizálása.* In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.), *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 267–271.
- Szőke Melinda (2013), *A latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolata (Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire).* *Helynévtörténeti Tanulmányok 9:* 57–76.
- Temesi Mihály (1980), *Személynévvizsgálatok.* In: Temesi Mihály: *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta.* Gondolat Kiadó, Budapest. 241–247.
- TESz 1 = Benkő 1967.
- TESz 3 = Benkő 1976.
- Tóth Valéria (2009), *Adalékok személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéseire.* MNyj 47: 43–59.

Veszprémy László (2004), Anonymus: A magyarok cselekedetei. – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Milleniumi Magyar Történelem. Források. (Anonymus művét Veszprémy László, Kézai művét Bollók János fordította. Az utószót és a jegyzeteket Veszprémy László írta.) Osiris Kiadó, Budapest.

Veszprémy László (2013), A magyar őstörténeti latin források. Előadásként elhangzott a Magyar Őstörténeti Témacsoport „Tudomány és hagyományörzés” című konferenciáján. 2013. április 18.

http://www.btk.mta.hu/images/18_Veszpr%C3%A9my_L%C3%A1szl%C3%B3.pdf